

Марія Данилевич, канд. філол. наук

Український образ світу у трилогії У. Самчука "Волинь"

У сучасному літературознавстві знову виявляється тяжіння до давньої традиції силоміць наблизити українську літературу до європейської. З цією метою в науку імпортуються сотові формули та схеми, під які підганяються певні явища. Така методика, наświetлення українських процесів і явищ, ризикує стати засобом ще більшого їх "затемнення". В таких умовах видається продуктивнішим спосіб, який Ю. Шевельов назвав пошуком національно-органічного стилю [1]. Аналіз особливостей українського художнього тексту і пропаганда [2] національної своєрідності української літератури є також актуальними і продуктивними, бо дозволяють не просто вічно наздоганяти, а вписуватися у європейський та й світовий літературний процес з власною специфікою.

На нашу думку, роман-трилогія У. Самчука "Волинь" якраз репрезентує органічно-національний стиль української літератури в одному із проявів - аналітико-реалістичній стильовій манері [3]. Попри легкість і прозорість стилю трилогія відзначається глибиною осмислення проблеми вибору та місця людини і події в національній історії. Дуже важливо, що такий твір був написаний у час пошуку модерних шляхів розвитку літератури і заперечення літературно-художньої моделі, створеної реалістичною літературою ХІХ століття. "Волинь", з одного боку, це цілісна картина буття волинського краю в системі етнографічних координат, а, отже, - відображення дійсності. З другого, - психологічна проза, що демонструє постійний рух думки в системі універсальних цінностей християнської моралі. В смисловій структурі роману постійно наявний український вибір, навіть тоді, коли про Україну деякі персонажі твору не мають найменшого уявлення. Дивовижна всетекстова "українськість" "Волині" спокушає

звернутися до вичленування та аналізу особливостей українського образу світу. Принагідно наголосимо, що в коло поставленої проблеми входить не дослідження характеру, психології, а національний погляд на світ, національна художня логіка, "сітка координат, якою (український) народ охоплює світ і, відповідно, який космос вибудовується перед його очима" [4]. Окреслена проблема є надзвичайно широкою, складною і делікатною, а отже, висновки можуть мати лише гіпотетичний характер.

Перше, що визначає обличчя будь-якого народу, це природа, серед якої він живе, працює, творить свою історію. Природа є постійно діючим визначальним фактором. Тіло землі (гори чи рівнина, пустеля чи вода, і т. д.), клімат, рослинний та тваринний світ диктують спосіб життя, характер занять. Тут закорінюється й образний арсенал літератури, як правило, дуже стабільний. Другим визначальним чинником національного образу світу є основи духовного розвитку народу - релігія.

Волинянам природа подарувала ліс і землю. Землю спочатку треба відвоювати у лісу. Перший роман трилогії так і розпочинається: "Батько корчує пні за лісом на вирубі - гейби не заважали на тому шматку такого дорогого поля" (т. 1, с. 6) [5]. Тут відразу фіксуємо два орієнтири, які відсилають у сферу аксіологічну: слово "батько" (не Матвій, господар, не що інше) і означення "дорога" щодо землі. Далі дізнаємося, що мати пішла до млина (знову та земля і хліб), старший син пасе корів (господарство), менші бавляться. Позиція початку тексту ініціює смислові координати: родина працює на землі. З подальшої оповіді випливає інформація, що земля "своя" (власна), є невелике господарство, яке потрібно розширювати задля майбутнього дітей. Кінцеві рядки першої частини трилогії знову ж таки описують працю на землі та батька. Матвій розмовляє з сином про їхній рід, про минуле, обидва йдуть своїм полем і син дивиться на батька "ніби побожно". Все це відбувається на фоні ліричного відступу, в якому мовиться про землю, і наративна перспектива автора і героя майже збігаються: "Земля для всіх і для всього. Земля - найбільше щастя - більша за любов, за життя. Земля - найбільший скарб, більший за золото і коштовні речі. Земля - сон мільйонів поколінь, казкове привабливе єство, містична сила космосу, наснага слабих і дужих. Золото, краса, любов і вічний учитель мудрості. От що земля" (т. 1, с. 252). В

змістовому плані процитований уривок поля. Земля для українця не просто загальнолюдська вартість, вона основа основ його власного життя, яка вимагає вічної, наполегливої, важкої праці, за яку платить плодами. Все, що стоїть на землі, в розумінні Матвія Довбенка має приносити плоди. Його реальний погляд на життя водночас дивовижно поєднується з ідеальним. Маючи чітку систему вартостей, він пробує передати її дітям, але не обмежується цим. Він дозволяє їм шукати свій шлях, здійснювати свій вибір.

Батько, "як сторож роду, як здоровий корінь землі своєї" (т. 1, с. 323), має під ногами твердо опору - землю, але очі постійно зводить до неба. Земля дає йому і всім іншим силу, а небо має дати розум: "Небо вкриває землю навкруги... має чудове сонце... Чого ще треба тобі, дивна людино? Розуму треба. Розуму..., що дає бажання щастя, розуміння свободи, поняття честі" (т. 2, 147). Цінності, безперечно, універсальні. Але чому, власне, в українському творі (та й у літературі) так сфокусовується на цьому увага, так чітко акцентується на наявності землі та на незаконтетованій потребі неба, що в даному випадку асоціюється з розумом?

Матвій Довбенко, селянин, вічний трудівник, окреслює свій космос. Він вертикальний: земля - небо. Земля - нижня межа, а небо - верхня. Наголосимо - межа, а не безкінечність. В житті Матвія небо не просто розум, а ще і Бог. Персонаж не мислить себе як без праці, так і без Бога, без молитви, що теж стала органічною потребою. Ось абсолютні Матвієві координати. У тексті читаємо: "Матвій голосно говорив з Богом! І тут любив ясність. Кожне слово вимовляв "трезво", повно. Не любив дрібних, звичайних молитов, любив псалми. У них говорилось до Бога гарною, вибраною мовою. Кожне слово, мов ядерне пшеничне зерно" (підкреслення наше - М. Д.) (т. 2, с. 97).

Символічним є заключний епізод трилогії. Батько випроводив у світи двох синів, один з них не повернеться вже ніколи, другий від'їжджає, можливо, теж назавжди. Але "Матвій не може на це зважати. Його кличе земля, і він мусить бути з нею". Він оре: "Ось видно ще його спину, плечі... Ось тільки голову... І ось зник зовсім. Зісталось просторе, випнуте взг'ям поле, перетяте чорною борозною, а над ним глибоке, широке, ясне небо (т. 2, с. 324). Оповита композиція трилогії творить кільце українського образу світу. Можливо, ця замкнутість між матерією і духом (в

українському світі - землею і Богом) і є тією основою, що дала можливість народові вижити і зберегти себе.

Виразно означена в трилогії і думка про те, що історичні катаклізми, якими є війна і революція, не є органічною потребою національного життя і духу. Вони постають на руйнації Божих заповідей. Тому Матвій глибоко переживає, але водночас і бачить тимчасовість цих явищ. Він далі працює на землі, як може, береже своє майно, творить свій тихий трудовий подвиг. До речі, роман "Війна і революція" займає в трилогії слабку інтерпозицію. Чисто хронологічна послідовність тут важлива, але не головна. Сильна початкова позиція першого роману "Куди тече та річка" та сильна кінцева останнього "Батько та син" знову ж беруть у кільце назву, що означає категорії скороминучі, залишаючи категорії вічні.

Війна, а згодом і революція нищать особистісну самодостатність, гублять душу, відлучають від "свого": "І виростуть такі сини і дочки, напояться отрутою порохового чаду, підуть по широких дорогах степів і лісів, розгублять чистоту душі... Кров, барва і випад її, змішані з тонами гармат, хто знає, чи не похитнуть віри в Бога покоління, землі і неувяної батьківщини..." (т. 1, с. 330). Селяни змушені покидати все, що надбали, створили своїми руками і що має для них вартість не тільки матеріальну. Вони змушені йти в чужину, у безвість. І ця безвість найстрашніша, бо неорганічна. Українець — начебто раб своєї землі, господар власного маєтку. Це його межі, його кордони. Кожен український селянин росте серед свого патріархального побуту, впорядкованого не цивілізацією, не освітою, але звичаєм. З плаского погляду це здається темнотою, дикістю. Але раптом виявляється, що цей побут так само могутня, висока і тонка культура материнського молока і батькової науки, яка творить міцні моральні норми, відчуття часу. Матвій не може покинути своє гніздо на угоду чужим інтересам. Він тільки піднявся, тільки досягнув, чого прагнув. Старий Довбенко навчив своїх дітей, що їх закон - закон землі: "Будьте сильні, як вона, - і вічність вам забезпечена" (т. 1, с. 330). І от війна має позбавити його цього всього. Це абсолютного неможливо, і стає зрозуміло, що Матвій нікуди не піде. Його хата крайня в селі. Біля неї зупиняються люди, що вже зрушили з місця, і ніби не "рішаються переступити кордон села" (підкреслення наше - М. Д.). Сам Матвій стоїть на порозі своєї клуні і ніби пророк промовляє: "Не кидайте цих місць. Зубами гризїть, а

бороніться, бо то наші кубла, здобуті працею. Це не гроші, не золото. Це ваша земля... Діти ваші ростуть і вони мають замінити вас на цих місцях... Нас випхнуть на шлях і, мов ту черву, затопчуть у багно. Худобу хай женуть, а ви верніться!" (т. 1, с. 333). Він сам не знає, звідки беруться у нього ці слова. Та сила їх велика, і люди вертаються додому. Межа і кордон - ще одна координата національного образу світу. Державні кордони історія переносить з одного місця на друге. Це координати інших народів, для яких суспільне життя дорожче за родинне, сімейне. Для українця важливіша межа його родини. В цьому його трагедія і сила одночасно. Матвій вже бачить, що його Україна буде, правда, невідомо коли, а основою її є і залишиться родинне гніздо, що бере силу від своєї землі. Ця твердь і це кільце чинять безперервний спротив відчужено від автентичної культури. "Неспівпадання фактичного історичного буття в несамостійненого народу з буттям самісним породжує альтернативну історію - історію духовну" [6].

Матвій Довбенко свій екзистенційний вибір зробив. В його душі нема боротьби між своїм і чужим. У нього є тільки своє, і невідомо, чи ця патріархальність нижча чи вища за освіченість, цивілізацію. Його просторова вісь вертикальна, звірена з Божим законом. До речі, за текстом Матвій робив спробу спрямувати її в горизонтальному напрямку (поїздка до Росії), але в результаті тільки впевнився в невідповідності цього його життєвому кредо. Далі свій вибір робить його син Володько. В пошуках відповіді на запитання, "куди тече та річка", він подорожує по горизонталі і вперто здобуває освіту. Його стежки пролягають у різні боки, та в результаті приводять його знову ж до землі, причому до землі Української, до краю, що наразі не є державою і має тільки чужі кордони. Батькова вертикальна просторова вісь стає його віссю, але з більшим нашаруванням диктату історичної доби. Він буде боротися за свої межі, за свої кордони. Але земля для нього вже цілком духовна координата. Він буде вчитися, бо це його вибір, а Володькові однодумці, сільські хлопці вже беруть до рук зброю, бо це їх вибір. Кінцева ж мета спільна і єдина. Таке вирішення у романі-трилогії має класична проблема українського дуалізму.

Підсумовуючи усе сказане вище, відзначимо, що задекларовані тут лише головні координати українського образу світу. Глибше осмислення є неможливе без виходу в

широкий літературний та культурний контекст, що є предметом окремої розвідки на перспективу.

Література:

1. Шерех Ю. МУР і я в МУРі //Пороги і запоріжжя. - Х. : Фоліо, 1998
2. Загалом невластива для науки функція пропаганди в нашому контексті видається доречною, оскільки йдеться про літературу, на превеликий жаль, поки що недостатньо представлену світові.
3. Гром'як Р. Образ світу в Леопольда Бучковського й Уласа Самчука (на матеріалі повістей “Вертеп”, “Чорний потік” та романів “Волинь”, “Чого не гоїть огонь”) //Слово і час. - 1997. - №3. - С. 47
4. Гачев Г. Национальные образы мира. - М. :Советский писатель,1998. - С. 44
5. Самчук У. Волинь: У 2-х тт. . - К. : Дніпро, 1993. Усі посилання на це видання у тексті статті.
6. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. - К: Абрис, 1997. - С. 42.